

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Tafdîl Konusuna İlişkin Mülâhazaları - *Temyîzü'l-Fâdıl Ani'l-Mefdûl* Adlı Eseri Örneklüğünde-

Züleyha Birinci | 0000-0002-0397-8130 | zbirinci@trabzon.edu.tr

Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Öz

Tafdîl konusu kelâm ilminin tartışmalı meselelerinden biridir. Çeşitli varlıklar arasında üstünlük bakımından tercihte bulunmak anlamına gelen tafdîl meselesine, İslâm âlimleri farklı şekillerde yaklaşmıştır. Çoğunluk, tafdîl meselesinde görüş beyan ederken bazı âlimler bu hususta tevakkuf etmiş ve derecelendirmeyi Allah'ın ilmine havale etmiştir. Bu çerçevede melekler ile insanlar arasındaki tafdîl, öncelikli tartışma konularından birini teşkil etmiştir. Benzer şekilde peygamberler, ashab ve diğer insanlar arasındaki tafdîl de ihtilaf konusu olmuştur. Özellikle sahabenin birbirine üstünlüğü konusundaki farklı tercihler, imamet tartışmalarının temel sebeplerinden birini teşkil etmiş ve bu ihtilafların olumsuz etkisi günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Bu makalede tafdîl konusuna ilişkin Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200/1786) görüşleri ele alınmıştır. Makalede Trabzonî'nin tafdîl konusuna dair mülâhazaları *Temyîzü'l-fâdıl ani'l-mefdûl* isimli eseri örneklüğünde incelenmiştir. Zira müellif konuyu müstakil olarak bu eserinde beyan etmiştir. Makalemizde nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi metodu kullanılmıştır. Mezkûr eserden hareketle müellifin konuyla ilgili görüşleri tespit edilmeye çalışılmış ve tespit edilen görüşlere dair değerlendirmeler yapılmıştır. Makalenin amacı Trabzonî'nin kelâmî fikirlerinin ve kelâmcı yönünün anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Tespitlerimize göre müellif tafdîl konusunu peygamberler, melekler, ashab, tâbiîn, kadınlar ve sahabe evladı arasında olmak üzere altı kısımda ele almıştır. Bu meselede o, Mu'tezile, Şîa ve Hâriciyye gibi fırkaların fikirlerine katılmamış ve Sünnî düşünceyi benimsemiştir. Üslup olarak alıntılara çok fazla yer vermiştir. Hatta eserin bütünüyle alıntılardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Müellif başka kaynaklara da müracaat etmekle birlikte özellikle Ali el-Karî'nin farklı eserlerinden çok sayıda nakil yapmıştır. Yazar temelde Ali el-Karî'nin düşüncelerine bağlı kalmıştır. Fakat nispeten kendine özgü tercihlere sahip olduğu da ifade edilebilir. Neticede 18. asırda yaşamış bir Osmanlı âlimi olan Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, bu eserinde, kelâmî açıdan dönemin genel özelliklerini yansıtan bir profil çizmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Tafdîl, Ehl-i Sünnet, Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, *Temyîzü'l-fâdıl ani'l-mefdûl*.

Atıf Bilgisi

Birinci, Züleyha. "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Tafdîl Konusuna İlişkin Mülâhazaları - *Temyîzü'l-Fâdıl Ani'l-Mefdûl* Adlı Eseri Örneklüğünde-". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 199-221.

<https://doi.org/10.33718/tid.1519681>

Geliş Tarihi : 20.07.2024

Kabul Tarihi : 03.11.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Tafdîl Konusuna İlişkin Mülâhazaları -Temyîzü'l-Fâdıl Anî'l-Mefdûl Adlı Eseri Örneğinde-" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Considerations on the Subject of Tafdîl -Example of his Work Named *Tamyîz al-fâdil an al-mafdûl-*

Züleyha Birinci | 0000-0002-0397-8130 | zbirinci@trabzon.edu.tr

Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Abstract

The issue of tafdîl is one of the controversial issues in kalâm. Islamic scholars approached the issue of tafdîl, which means making a preference between various beings in terms of superiority, in different ways. While the majority expressed an opinion on the issue of tafdîl, some scholars hesitated on this issue and referred the grading to Allâh's knowledge. In this context, the tafdîl between angels and humans constituted one of the primary topics of debate. Similarly, tafdîl between prophets, sahâba, and other human beings was also a matter of dispute. In particular, the different preferences regarding the superiority of the sahâba over each other constituted one of the main reasons for the discussions on imamate, and the negative impact of these disputes has persisted until the present day. This article discusses the views of Muhammad al-Trabzonî al-Madanî (d. 1200/1786) on the issue of tafdîl. In the article, Trabzonî's views on the subject of tafdîl are analyzed in the example of his work *Tamyîz al-fâdil an al-mafdûl*. Because the author declared the subject independently in this work. Document analysis method, one of the qualitative research methods, was used in our article. Based on the aforementioned work, the author's views on the subject were tried to be determined and evaluations were made regarding the determined views. The aim of this article is to contribute to the understanding of Trabzonî's theological ideas and his theologian aspect. According to our findings, the author dealt with the issue of tafdîl in six parts: among the prophets, angels, ashâb, tâbi'in, women, and the children of the sahâba. On this issue, he did not agree with the ideas of sects such as Mu'tazila, Shi'a and Kharijis and adopted the Sunnî thought. In terms of style, he used quotations a lot. In fact, it is possible to say that the entire work consists entirely of quotations. Although the author also referred to other sources, he made many quotations from different works of 'Ali al-Qari in particular. The author basically adhered to 'Ali al-Qârî's ideas. However, it can also be stated that he has relatively unique preferences. In conclusion, Muhammad al-Trabzonî al-Madanî, an Ottoman scholar who lived in the 18th century, draws a theological profile in this work that reflects the general characteristics of the period.

Keywords

Kalâm, Tafdîl, Ahl al-Sunna, Muhammad al-Trabzonî al-Madanî, *Tamyîz al-fâdil an al-mafdûl*.

Citation

Birinci, Züleyha. "Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Considerations on the Subject of

Tafdil -Example of his Work Named Tamyiz al-fadil an al-mafdul-". *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 199-221.

<https://doi.org/10.33718/tid.1461995>

Date of Submission : 20.07.2024

Date of Acceptance : 03.11.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

This paper is a version of the unpublished paper titled "Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Considerations on the Subject of Tafdil -Example of his Work Named Tamyiz al-fadil an al-mafdul-", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Tafdîl kelimesi sözlükte “fazlalaşmak, artmak; üstün gelmek; lütuf; üstünlük” manalarına gelen fazl kökünden türemiştir. Lügatlerde tafdîl kelimesine; bir şeyi ya da bir kimseyi üstün tutmak, diğerlerine göre onu üstün kabul etmek; bir kimseyi ayrıcalıklı kılmak; bir kimseye bir meziyet vererek onu diğerlerine tercih etmek gibi anlamlar verilmiştir. Bir terim olarak tafdîl; insanlar ve melekler, peygamberler, sahabiler ve onlar haricindeki diğer insanlar arasında üstünlük yönünden tercih yapmak şeklinde tarif edilmiştir.¹ Tafdîl meselesi, kelâm ilminin tartışmalı konularından birini teşkil etmiştir. Hâriciyye, Şîa, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet gibi itikadi mezheplerin çeşitli varlıklar ve türlerin birbirlerine üstünlüklerine dair görüşlerinde farklılıklar ortaya çıkmış, aynı kelâm ekolüne mensup olan ilim adamları arasında bile farklı tercihler söz konusu olabilmıştır. Bunun ötesinde tafdîle dair görüş beyan edenler var olduğu gibi görüş belirtmeyip tevakkuf edenler de olmuştur.

Kelâm kaynaklarında tafdîl konusunun genel itibarıyla insan-melek, peygamberler ve peygamberler haricindeki diğer insanlar arasındaki tafdîl ile imamette tafdîl olmak üzere çeşitli kısımlarda ele alındığı söylenebilir.² Müslümanlar arasında bölünmelere sebep olan esas konunun ise imamette tafdîl meselesi olduğu ifade edilebilir. Nitekim Peygamber Efendimizin vefatının ardından Müslümanlar, halife olacak kişinin insanlar içindeki en faziletli kimse olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Halife seçimi konusundaki tercihler, ilk etapta Müslümanlar arasında bir bölünmeye sebep olmamıştır. Ne var ki itikadi mezheplerin neşet etmesiyle birlikte çeşitli gruplar, kendi inançlarına göre en üstün olan kişinin halifeliliğini geçerli sayıp diğerlerinin hilafetini gayrimeşru addetmişlerdir. Grupların bu hususta ileri sürdükleri deliller katilik taşımaya da muhalif görüşteki Müslümanların tekfir edilmesi gibi aşırılıklar ortaya çıkmıştır. Bu da Müslümanlar arasında günümüze dek devam eden -Şîf-Sünnî çatışması gibi- ciddi kırılmalara sebep olmuştur.³

Bu makalede hicri ilk asırlardan itibaren çeşitli yönleriyle tartışılan tafdîl konusuna ilişkin Muhammed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) mülâhazaları üzerinde durulacaktır. Zira tafdîl konusunda müstakil bir risale kaleme almış olan Muhammed et-Trabzonî'nin bu meseleyle ilgili görüşleri hakkında daha önce detaylı müstakil bir araştırma yapılmamıştır. Müellifin bu meseleye hasrettiği eseri, *Temyüzü'l-fâdil ani'l-mefdûl* ismini taşımaktadır. Eser, beş varak hacminde bir el yazması hüviyetinde olup henüz tahkikli ilmî bir neşri gerçekleştirilmemiştir. Trabzonî'nin kelâmî eserlerine ilişkin bir çalışmada, bu risale ve içeriği

1 Bk. Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), “fdl”, 240; Ebû Tahir Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Mektebetü Tahkiki't-Türâs fî Müesseseti'r-Risâle (Beyrut: Mektebetü'r-Risâle, 2005), “el-fadl”, 1043; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûsu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2014), “fdl”, 5/4694; Mustafa Öz, “Tafdîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/369.

2 Kelâm ilminde tafdîl meselesine ve Osmanlı dönemindeki tafdîl tartışmalarına dair bilgi için bk. Salih Sabri Yavuz, “Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in “Efdaliyyetu Muhammed” Risalesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 148-163, 166-167.

3 Bk. Ebû Mutî en-Neseî, *er-Red 'alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ'i'd-dâle Bid'at Ehli ve Sapkın Fırkalara Reddiye*, thk. Seyit Bahçıvan, çev. Züleyha Birinci (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2023), 72-81; Ebû Mansûr Abdülkahir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Osman el-Huş (Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, ts.), 32-39; Öz, “Tafdîl”, 39/369-370.

hakkında genel mahiyette bilgi verilmiştir.⁴ Araştırmamızda doküman analizi yöntemi takip edilecektir. Öncelikle bahsi geçen eseri dikkate alınarak müellifin konuyla ilgili fikirleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ardından müellifin tespit edilen görüşleri hakkında kelâmî değerlendirmeler yapılacaktır. Daha sonra müellifin kelâmî veçhesine dair çıkarımlar yapılacak ve sonuç kısmıyla çalışma tamamlanacaktır. Çalışmamızın amacı, Muhammed et-Trabzonî'nin tafdîl meselesine yaklaşımını tespit ederek kelâmî açıdan değerlendirmek ve buradan hareketle onun kelâmî yönünün anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

1. Trabzonî'nin Tafdîl Konusundaki Görüşleri

Bu başlık altında Muhammed et-Trabzonî'nin tafdîl meselesindeki düşünceleri, *Temyîzül-fâdîl anî'l-mefdûl* adlı eseri üzerinden incelenecektir. Müellif bu eserinde tafdîl konusunu altı ayrı fasılda ele almıştır. Bu altı bölüm içinde müellifin yer verdiği düşünceler şu şekilde ifade edilebilir:

1.1. Peygamberlerin Tafdîli

Trabzonî, tafdîl meselesinde önceliği peygamberlerin tafdiline ayırmıştır. Bu husustaki bilgileri Ali el-Karî'den (ö. 1014/1605) nakletmiştir. Bu nakillere göre bazı peygamberler diğerlerinden daha üstündür ve peygamberlerin arasında bir fazilet farkı olduğu kesindir. Fakat bu kesinlik, genel itibariyledir. Meselenin tafsilatında ise zannilik vardır. Peygamberler arasındaki fazilet farkının kesinliği, âyetlere dayanmaktadır. Nitekim peygamberlerin bir kısmının diğerlerine üstün kılındığını ifade eden âyetler⁵ bulunmaktadır.⁶

Müellifin Ali el-Karî'den aktardığına göre peygamberlerin üstünlük sıralaması zanni olmakla birlikte mahlukatın en faziletlisi Hz. Peygamber'dir. Hatta bazı âlimler bu hususta icma olduğunu belirtmişlerdir. Bu minvalde İbn Abbas yüce Allah'ın, Peygamber Efendimizi gök ehline ve peygamberlere üstün kıldığını söylemiştir. Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce gibi muhaddislerin eserlerinde Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğüne işaret eden hadisler rivayet edilmiştir. Bu hadislerde dile getirilen hususların bazılarına göre Hz. Peygamber kıyamet günü insanların önderi olacak, elinde livâû'l-hamd sancağı bulunacak, diğer peygamberler onun sancağı altında yer alacak, Peygamberimiz şefaatçilerin ilki olacak, arşın sağ tarafında duracak ve o makamda kendisinden başka hiç kimse olmayacaktır.⁷

Müellifin Ali el-Karî'den aktardığına göre Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğünü ifade eden rivayetler yanında onun, peygamberler arasında tafdîle gitmeyi ve kendisinin diğer peygamberlerden daha üstün görülmesini menettiği hadis rivayetleri de bulunmaktadır. Bu tür haberlerde Hz. Peygamber insanlara; peygamberleri birbirlerini üstün tutmamalarını, kendisini Hz. Mûsâ'dan daha hayırlı görmemelerini ve kendisinin

4 Bk. Muhammed Hanefi Suluoğlu, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâmla İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*, ed. Süleyman Gür – Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 485-486.

5 Bk. el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55.

6 Ali el-Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, thk. Ali Muhammed Dandal (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 194; Muhammed b. Mahmud b. Salih et-Trabzonî, *Risâletü'n mevsûmetün bi Temyîzi'l-fâdîl anî'l-mefdûl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 57b.

7 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 194-195, ayr. bk. 201-203; Trabzonî, *Temyîzü'l-fâdîl* (Süleymaniye, 144641), 57b, 58a.

Hızır'ın daha hayırlı olduğunu söylemenin uygun olmayacağını ifade buyurmaktadır. İlim adamları tarafından bu haberlerdeki yasaklamanın, tafdîlin peygamberler arasında bir eksiklik düşüncesi uyandırmasına yahut tafdîl sıralamasının bir husumet meydana getirmesine mahsus olduğu yorumları yapılmıştır. Bunun dışında bu yasaklamanın, henüz bilgi sahibi olunmadan önce yapılması veya tevazu kaynaklı olması yönündeki yorumlar, âlimlerin cumhuri tarafından uygun bulunmamıştır.⁸

Müellif, Hz. Peygamber'in efdaliyetini belirttiikten sonra diğer peygamberlerin üstünlük sıralamasına yer vermiş ve bu husustaki görüşleri de Ali el-Karî'den nakletmiştir. Buna göre Peygamber Efendimiz'den sonra en faziletli peygamber Hz. İbrâhîm'dir. Ardından ülü'l-azm peygamberler içinde zikredilen Hz. Nûh, Mûsâ ve İsâ, sonra da diğer peygamberler gelmektedir. Bir kısım âlimin aksine bazı âlimler bunda icma olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber Nûh, Mûsâ ve İsâ peygamberler arasındaki sıralamaya dair kesin bir şey söylenememektedir.⁹ Trabzonî, eserinde peygamberlerin birbirleri arasındaki fazilet farkına dair yer verdiği bu düşüncelere karşı bir itiraz kaydetmemiştir.

Müellif, peygamberlerin tafdîli konusu içinde nebi-veli üstünlüğü meselesine de değinmiştir. Ali el-Karî'den aktardığı bu bilgilere göre nebiler, velilerden daha üstündürler. Hatta tek bir nebi, velilerin tamamından daha faziletlidir. Bazı kimseler ise veliyi nebiden üstün tutmaktadırlar, fakat bu doğru yoldan sapmak demektir. Veliyi nebiden üstün tutanlar, bu görüşlerine Hz. Mûsâ'nın Hızır'dan ilim öğrenmesi olayını örnek vermektedirler. Ancak risalede belirtildiğine göre bir nebi olan Hz. Mûsâ'nın, bir veli olan Hızır'dan ilim öğrenmesi gerekçesiyle velinin nebiden üstün kabul edilmesi isabetli değildir. Zira Hızır bir veli değil nebidir. Eğer bazılarının düşündüğü gibi Hızır bir veli ise Hz. Mûsâ ile aralarında cereyan eden ilim öğrenme hadisesi, Hz. Mûsâ için bir imtihandır. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın ondan ilim talep etmesinde bir kusur yoktur, çünkü ilmin artması istenilip arzu edilen bir şeydir. Dahası veli, peygambere iman etmesi dolayısıyla veli olduğuna göre peygamberin veliden daha yüksek mertebede olması imkânsızdır.¹⁰ Muhalif bir görüş nakletmemesinden hareketle Trabzonî'nin de aynı düşüncelere sahip olduğu söylenebilir.

1.2. Meleklerin Tafdîli

Tafdîl konusundaki en ihtilafli meselelerden biri, insanlarla melekler arasındaki üstünlük sıralamasıdır. Trabzonî, eserinde ikinci olarak bu meseleye yer vermiştir. Fasil başlığı olarak "Meleklerin tafdîli" ifadesini zikretmiştir. Bu konuda öncelikle Ali el-Karî'den bir alıntı yapmıştır. Buna göre peygamberlerden sonra meleklerin havassı, ardından veliler ve âlimler üstündür. Meleklerin en faziletlisi Cibrîl'dir. Meleklerin avamı, mümin insanların avamından üstündür. Zira müminler günahkârdır, melekler ise günah işlemekten masumdurlar. Mu'tezile bu görüşe muhalefet etmiş ve meleklerin peygamberlerden daha faziletli olduğunu söylemiştir. Bir kısım Eş'arîler de bu görüşlerinde Mu'tezile'ye katılmışlardır. Bazı âlimler ise görüş beyan etmeyip tevakkuf etmişlerdir. Tevakkuf eden bu âlimlerden biri İmam-ı Âzam'dır (ö. 150/767) ve tevakkuf etmesinin sebebi, meselenin kati değil zanni

8 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 195-196; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 57b.

9 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 201; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 57b-58a.

10 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 204; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

olmasıdır.¹¹ Trabzonî'nin aktardığı başka bir görüşe göre üstünlük sıralaması; Hz. Mûsâ gibi beşer resuller, Cibrîl ve İsrâfîl gibi melek resuller, Hz. Ebûbekir ve Ömer gibi nebi olmayıp evliyadan olan beşerin avamı, hamele-i arş ve mukarrebûn gibi resul olmayan meleklerin avamı şeklindedir.¹² Trabzonî, meleklerin birbirleri arasındaki üstünlüğü hakkında başka bir alıntı daha yapmaktadır. Bu nakilde, melekler içinden Cibrîl mi yoksa İsrâfîl mi daha üstündür sorusuna açık bir cevap verilmemekte, bu konuda âlimlere ait bir naklin bilinmediğine ve âsârın çelişik olduğuna işaret edilmektedir.¹³ Trabzonî meleklerin tafdüliyle ilgili olarak zikredilen bu farklı görüşleri aktarmış ve bunlar arasından bir tercihte bulunmamıştır.

1.3. Sahabenin Tafdîli

Trabzonî'nin eserindeki üçüncü fasıl başlığı, 'Dördünden Sonraki Diğer Sahabenin Tafdîli' şeklindedir. Burada, hulefâ-i râşidîn olarak da anılan dört sahabinin tafdülinin belli olduğu, bundan dolayı esas olarak sonraki diğer sahabilerin tafdüli üzerinde durulacağı şeklinde bir mananın kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira risalede, dört sahabinin üstünlük sıralamasından çok kısaca bahsedilmiş, diğer sahabilerin tafdüline ise genişçe yer ayrılmıştır. Hatta eserin en uzun bahsi burasıdır.¹⁴

Trabzonî öncelikle sahabenin üstünlük sıralamasına dair nakillere yer vermiştir. Bu çerçevede sahabe hakkında şöyle bir sıralama dile getirilmiştir: Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali, sonra aşere-i mübeşşerenin diğer fertleri, ehl-i Bedir, ehl-i Uhud, Rıdvân Biatı'na katılanlar ve geri kalan diğer sahabiler. Bu sıralamanın Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre olduğu ifade edilmiştir. Bazı Sünnîlerin ise Ali ve Osman arasında ihtilaf ettikleri belirtilmiştir. Ancak risalede bu ihtilafın detayından bahsedilmemiştir. Aşere-i mübeşşerenin cennetlik olduğuna dair bir rivayet nakledilmiş, ardından Hz. Fâtıma'nın cennetlik kadınların hanımefendisi olduğuna, Hz. Hasan ve Hüseyin'in de cennet ehli gençlerin efendileri olduklarına dair haberlerin geldiği kaydedilmiştir.¹⁵ Trabzonî, bu bilgileri Ali el-Karî'den olduğu gibi aktarmış, bunlar hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır.

Müellif, sahabenin tafdüli hakkındaki bu aktarımlardan sonra Bedir ehlinin üç yüz on küsür kişi olduğu bilgisine değinmiş, ayrıca Bedir ehlinin ümmetin en hayırlısı olduklarına ve Rıdvân Biatı'nı gerçekleştirenlerin hiçbirinin cehenneme girmeyeceğine dair rivayetler zikretmiştir. Buna ek olarak Mekke'nin fethinden önce harcama yapanlar ve savaşanlar ile diğerlerinin bir olmadığını, öncekilerin fetihten sonra harcama yapan ve savaşanlardan daha yüksek bir dereceye sahip olduklarını, böyle olmakla beraber Allah'ın hepsine de cenneti vadettiğini ifade eden âyeti¹⁶ delil olarak kaydetmiştir. Buradan hareketle muhacirlerden ve ensardan ilk önce gelenlerin, sonrakilerden daha faziletli olduğu görüşünü zikret-

11 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 204; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

12 Abdüsselâm b. İbrâhîm el-Lekanî, *Şerhu Cevhereti't-tevhîd* (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1995), 188; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

13 Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâleddîn es-Süyûtî, *el-Habâik fi ahbâri'l-melâik*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 274; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

14 Bk. Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a-60b.

15 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 206; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58b.

16 el-Hadîd 57/10.

miştir.¹⁷ Şu var ki müellif, bu bilgileri de Ali el-Karî'den aynen nakletmiş ve bu hususlarda kendisine ait başka bir görüş beyan etmemiştir.

Trabzonî, sahabenin üstünlüğü konusunu epeyce detaylandırmış, bu minvalde İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-İsâbe* adlı kitabından uzun bir alıntı yapmıştır. Bu alıntıda yer alan bilgilere göre Ehl-i sünnet, sahabenin hepsinin adil olduğu hususunda ittifak etmiştir. Buna muhalefet edenler, bidat ehli, zındık kimselerdir. Allah'tan ve Hz. Peygamber'den, sahabenin tafdîli hakkında gelen haberler, bunu gerekli kılmaktadır. Ancak bu haberler gelmeseydi bile hicret etmeleri, cihat etmeleri, canlarını ve mallarını feda etmeleri, dindeki samimiyetleri ve kuvvetli imanları gibi sebeplerle sahabilerin adil ve temiz oluşlarına kesin olarak hükmetmek gerekirdi. Sahabilerin, kendilerinden sonraki bütün mahlûkattan daha hayırlı ve daha adil oldukları üzerinde bir şüphe bulunmamaktadır. Ayrıca birçok naklî delille sabittir ki sahabenin hepsi cennetliktir ve onların hiçbiri cehennem girmeyecektir. Bundan dolayı infak etmeyen ve savaşa katılmayan sahabiler, ayrıca Hz. Peygamber'i bir vesileyle çok kısa bir süre görenler için bunun geçerli olmadığı yönündeki iddialar geçerli kabul edilemez. Bilakis bilkuve veya bilfiil olarak infak edip savaşa vasfına sahip olan sahabiler ve Hz. Peygamber'in huzurunda kısa bir müddet bulunanlar da cennete gireceklerdir ve onlara ateş dokunmayacaktır.¹⁸

Trabzonî'nin sahabenin adil ve cennetlik oluşuna ilişkin kaydettiği diğer bir alıntıya göre Hz. Peygamber, kendisini gören yahut kendisini göreni gören bir Müslümana cehennem ateşinin dokunmayacağını buyurmuştur. Bundan kastedilen, onların çoğuna ateşin dokunmayacak olmasıdır. Yoksa onların bazılarını, günah kirini temizlemek için ateş dokunabilecektir.¹⁹ Müellif daha sonra ashaba karşı kötü söz söylenmemesi gerektiğini ve onların diğer Müslümanlardan daha faziletli olduklarını beyan eden hadis rivayetlerine yer vermiştir.²⁰ Ardından Ali el-Karî'nin bir görüşünü kaydetmiştir. Bu görüşe göre âlimlerin cumhuru, büyük fitneden önce de sonra da sahabenin tamamının adil olduğuna kanaat getirmişlerdir.²¹

Trabzonî eserinde sahabilerin gruplandırılması ve bu grupların birbirlerine göre tafdîli meselesine de yer vermiştir. Müellif bu görüşleri Kastallânî'den (ö. 923/1517) nakletmiştir. Buna göre ashab; muhacirler, ensar ve fetih günü Müslüman olanlar olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır. Genel olarak muhacirler ensardan daha faziletlidirler. Tafsilatta ise muhacirlerin önce gelenleri ensarın önce gelenlerinden, ensarın önce gelenlerinden bir grup da muhacirlerin sonrakilerinden olan bir gruptan daha üstündürler. Bunun ardından farklılaşmaktadırlar. Belki daha sonra Müslüman olan, kendisinden önce Müslüman olandan daha faziletli olabilmektedir. Bilâl b. Rebâh (ö. 20/641) ve Ömer b. Hattâb (ö. 23/644)

17 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 206; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58b.

18 Ebü'l-Fazl İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 1/162-164; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58b-59a.

19 Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Fezû'l-kadîr Şerhu'l-Câmi's-sağîr min ehâdisi'l-beşîrin-nezîr*, tsh. Ahmed Abdüsselâm (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 6/547; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a.

20 Bk. Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 116; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a.

21 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 116; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a.

örneğinde olduğu gibi.²²

Sahabiler bunun haricinde de tabakalar halinde zikredilip üstünlüklerine göre sıralanmışlardır. Trabzonî, sahabenin on iki grup halinde sıralandığı bir nakli, eserinde olduğu gibi kaydetmiştir. Buna göre birinci tabaka, bi'setin başında Mekke'de Müslüman olanlardır. İkinci tabaka, Dârü'n-Nedve topluluğudur. Üçüncü tabaka, Mekkeli müşriklerin eziyetlerinden kaçarak Habeşistan'a hicret edenlerdir. Dördüncü tabaka, altı kişiden oluşan ilk Akabe grubu ile on kişiden oluşan ikinci Akabe grubudur. Beşinci tabaka, yetmiş kişiden oluşan üçüncü Akabe grubudur. Altıncı tabaka, Peygamberimizin hicretinden sonra, kendisi Kuba'da iken ve henüz Medine'ye gidip mescidi inşa etmeden önce ona vasıl olan muhacirlerdir. Yedinci tabaka, Bedir ehlidir. Sekizinci tabaka, Bedir ve Hüdeybiye arasında hicret edenlerdir. Dokuzuncu tabaka, Hüdeybiye'de ağacın altında biat eden Bey'atürrıdvân ehlidir. Onuncu tabaka, Hüdeybiye'den sonra ve fetihden önce hicret edenlerdir. On birinci tabaka, fetih günü Müslüman olanlardır. On ikinci tabaka, Hz. Peygamber'e yetişen, fetih gününde, Veda haccında ve bu ikisi dışında onu gören çocuklardır.²³

Müellif, sahabenin tafdili bahsinde uzunca bir bölümü sahabenin tarifine ayırmış ve bu konuda ihtilaf edildiğini ifade etmiştir. Bu konu hakkında aktardıklarına göre ashab, Peygamberimizle sohbet eden veya onu gören Müslümanlardır. Onu kısa bir müddet görenler de onun ashabından sayılırlar. Kâfir olarak Peygamberimizle sohbet eden veya onu gören ancak onun vefatından sonra Müslüman olan bir kimse sahabilerden sayılmaz. Mümin olarak Peygamberimizle sohbet eden veya onu gören ancak onun vefatından sonra mürtet olan ve bu şekilde ölen kimse sahabe değildir. Böyle bir kimse irtidat ettikten sonra İslâm'a dönse ve döndükten sonra Peygamberimizi tekrar görmese sahabilerden sayılır. Başka bir görüşe göre irtidat etmesi sebebiyle önceki sohbetinin hükmü kalmaz. Şayet irtidat eden kimse Peygamberimiz hayatta iken İslâm'a dönerse onun sahabeden sayılmasına bir mâni yoktur. Gören kişinin temyiz gücüne haiz olması şartı aranmamaktadır. Rü'yet şartı, görmeye bir engel olmaması durumundadır, ancak âmâ olmak gibi bir engel varsa -İbn Ümm-i Mektûm gibi- bu kişi sahabe sayılmaktadır. Ayrıca görme hususunda Hz. Peygamber'in, nübüvvetten önce değil sonra görülmesi esas kabul edilmektedir.²⁴

Bahsi geçen hususların, insanlar haricinde diğer akıl sahiplerini kapsayıp kapsamadığı konusu tartışmalıdır. Müellifin Kastallânî'den naklettiğine göre Peygamberimizin cinlere de gönderilmesi ve cinlerin de mükellef olmaları nedeniyle cinlerin sahabilerden sayılması görüşü daha çok tercih edilmiştir. Meleklerle gelince bazı âlimler meleklerin sahabe olduklarında icma olduğunu söylerken bazıları buna muhalefet etmiştir. Nihayetinde meleklerin sahabilerden sayılması hakkında tevakkuf edilmesi önerilmiştir. Bundan başka, bütün bu özellikler Hz. Peygamber'i dünyada görenler için geçerli görülmüştür. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra ve defnedilmesinden önce onu gören kimsenin sahabe olmadığı düşünce-

22 Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevhîdiyye, ts.), 2/698-699; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a.

23 Bk. Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 2/699-700; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59a-59b.

24 Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 2/693-695; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 59b-60a.

si tercihe şayan kabul edilmiştir. Keramet yoluyla Hz. Peygamber'in kendisine gösterildiği bir veli ve onu rüyasında gören kimse de sahabilerden kabul edilmemiştir. Selef ve halef âlimlerinin çoğunluğunun icmasına göre sahabiler, peygamberlerden ve mukarreb meleklerin havassından sonra mahlûkatın en üstünü kabul edilmişlerdir.²⁵ Müellifin sahabenin tarifıyla ilgili hususlarda uzun bir alıntıya yer vermesinin, peygamberlerden ve seçkin meleklerden sonra en faziletli kimseler kabul edilen ve kendilerine ateş değmeyeceği ifade edilen sahabilerin kimler olduğunun açıklanması ve bu husustaki farklı fikirlerin ortaya konulmasıyla ilgili olduğu söylenebilir.

1.4. Tâbiînin Tafdîli

Trabzonî'nin belirttiğine göre sahabilerden sonra ümmetin en faziletli tâbiîlerdir. Çünkü Hz. Peygamber, nesillerin en hayırlısının kendi nesli olduğunu, ardından onlardan sonrakilerin geldiğini ifade etmiştir.²⁶ Müellif bu görüşleri Ali el-Karî'den aktarmıştır.

Trabzonî'nin Ali el-Karî'den yaptığı alıntıya göre tâbiîlerin en faziletlisinin kim olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Medineliler Saîd b. el-Müseyyeb'in (ö. 94/713), Basralılar Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) ve Kûfeliler Üveys el-Karanî'nin (ö. 37/657) en faziletli olduğunu söylemişlerdir. Bazı müteahhirün âlimleri, Kûfelilerin benimsediği görüşü doğru kabul etmişlerdir. Delil olarak zikrettikleri hadise göre Hz. Ömer, Resûlullah'ı "Tâbiînin en hayırlısı, kendisine Üveys denilen adamdır" buyururken işitmiştir.²⁷ Müellif, Üveys el-Karanî'nin tâbiîlerin en üstünü olduğuna ve onun faziletine dair birbirlerine benzer muhtevaya sahip birçok nakil daha aktarmıştır.²⁸ Öyle ki sahabilerin tafdîli bölümünden sonra risalenin en uzun kısmını burası oluşturmaktadır. Risaledeki nakillerde değinilen hususlardan birine göre bazı rivayetlerde Üveys'in, bazı haberlerde ise Sa'îd b. Müseyyeb'in üstün olduğundan söz edilmektedir. Ancak bu tür haberler birbirleriyle çelişmemektedir. Bu durum, Sa'îd b. Müseyyeb'in şer'î ilimler açısından, Üveys'in ise Allah katındaki derecesi ve sevabının çokluğu bakımından tâbiînin en hayırlısı ve üstünü olması fikriyle açıklanmaktadır.²⁹ Müellifin bu nakillere risalesinde yer vermesi kendisinin bu düşüncelere katıldığına bir işaret olarak düşünülebileceği gibi bu husustaki ihtilafları göz önüne sermek istemesiyle ilgili olarak da düşünülebilir.

Risalede Üveys el-Karanî'nin, tâbiîlerin en faziletlisi olduğu belirtilmekle beraber Hz. Peygamber'in hırka-i saâdetinin Üveys'e tevdi edilmesini vasiyet etmesi, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin hırkayı ona teslim etmeleri ve hırkanın Üveys'ten sufilere ulaşmasına ilişkin rivayetlerin sabit olmadığı zikredilmektedir.³⁰ Ayrıca Üveys'in, Uhud savaşında Peygamberimizin dışının hasarlandığını duyunca üzüntüsünün şiddeti sebebiyle bütün dişlerini söktürdüğü

25 Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 2/695-696; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 60a-60b.

26 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 207; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 61b-62a.

27 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 207; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 60b.

28 Ali b. Sultan Muhammed el-Karî, *Mirkatü'l-mefâtih Şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, thk. Cemâl İtânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 11/397-399; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 60b-61b.

29 Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/359; Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, 3/626; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 60b.

30 Nûruddin Ali b. Muhammed b. Sultan el-Meşhûr bi'l-Molla Ali el-Karî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrut: Dârü'l-Emâne, 1971), 275-276; Trabzonî, *Temyzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 61b.

yönündeki haberlerin meşhur olduğu, fakat âlimler nazarında bunun bir aslı olmadığı kaydedilmektedir. Ek olarak bu uygulamanın şeriat-i garraya aykırı olduğu, bu nedenle büyük sahabilerden hiçbirinin bunu yapmadığı, çünkü bunu yapmanın abes bir iş olduğu ifade edilmektedir.³¹ Trabzonî, Üveys el-Karanî ile ilgili olan bu düşünceleri de Ali el-Karî'den nakletmektedir.

Müellifin Ali el-Karî'den aktardığı diğer görüşe göre müçtehit imamların en faziletlisi İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'dir (ö. 150/767). Ebû Hanîfe dinî ilimler açısından fakihlerin en kâmil olanıdır. Ardından İmâm Mâlik (ö. 179/795) gelmektedir, nitekim o tebeu't-tâbiîn neslindedir. Ondan sonra İmâm Şâfiî (ö. 204/820) gelmektedir, çünkü kendisi İmâm Mâlik'in hatta İmâm Muhammed'in (ö. 189/805) öğrencisidir. Üstünlük sıralamasında İmâm Şâfiî'den sonra İbn Hanbel (ö. 241/855) vardır. O da İmâm Şâfiî'nin öğrencisi mesabesinde-dir.³² Müellif bu sıralamayı aynen nakletmekte ve ilave bir açıklama yapmamaktadır.

1.5. Kadınların Tafdîli

Kadınların tafdîlinde farklı görüşler mevcuttur. Bu konudaki görüşlerin farklılığı, hadis rivayetlerindeki içeriğin farklılığına dayanmaktadır. Trabzonî bu meselede Ali el-Karî'nin görüşlerini olduğu gibi nakletmektedir. Buna göre kadınların üstünlüğüyle ilgili hadis rivayetlerinde şu sıralamalar yapılmaktadır:³³

1. Hz. Meryem – Hz. Hatice – Hz. Fâtıma – Âsiye.
2. Hz. Meryem – Hz. Hatice.
3. Hz. Meryem – Hz. Fâtıma.
4. Hz. Meryem – Hz. Fâtıma – Hz. Hatice – Âsiye.

Rivayetlerdeki sıralama değişken olunca ilim adamlarının yorumları da farklılaşmaktadır. Bununla beraber dördüncü sırada yer alan sıralamaya daha çok itibar edildiği görülmektedir. Buna göre kadınlar arasındaki tafdîl sıralamasının Hz. Meryem, Hz. Fâtıma, Hz. Hatice ve Firavun'un hanımı Âsiye şeklinde olduğu kabul edilmektedir.³⁴ Eserde bilhassa Hz. Fâtıma'nın üstünlüğü üzerinde durulmaktadır. Hz. Hatice'nin genel olarak değil, annelik yönüyle Hz. Fâtıma'dan daha faziletli olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca Hz. Fâtıma'nın külli olarak değil, Hz. Peygamber'in bir parçası olması dolayısıyla üstün olduğu ve bu yönüyle kimsenin ona denk olmadığı açıklamasına yer verilmektedir.³⁵

Risalede kadınların tafdîli konusunda Hz. Âişe'nin konumuna da değinilmektedir. Bu bağlamda Hz. Hatice ve Hz. Âişe'nin üstünlüğüyle alakalı farklı rivayetler zikredilmekte ve ilim adamları arasında görüşler değişmektedir. Müellifin belirttiğine göre bazı âlimler; Hz. Peygamber'in, Allah'ın kendisini Hz. Hatice'den daha hayırlısıyla rızıklandırmadığını bildirmesi, ayrıca Hz. Âişe'ye Cibrîl'den selam gelirken Hz. Hatice'ye Cibrîl aracılığıyla Al-

31 Bk. Ali b. Sultan Muhammed el-Molla el-Karî, *el-Ma'deni'l-adenî fi fazli Üveys el-Karanî* (Mekke: Mektebetü'l-Melik Abdullah b. Abdülazîz el-Câmi'iyye, 5-403), 79a-80b; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 61b.

32 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 207; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62a.

33 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 208-209; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62a.

34 Krş. Suluoğlu, "Kelâmla İlgili Eserleri", 486.

35 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 208-209; Trabzonî, *Temyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62a.

lah'tan selam gelmesi gibi delillerle Hz. Hatice'nin üstün olduğu kanaatini taşımaktadır. Bazı âlimler, tirit yemeğinin diğer yemeklerden üstün olması gibi Hz. Âişe'nin de diğer kadınlardan üstün olduğunu bildiren haberlerden hareketle Hz. Âişe'nin efdal olduğunu benimsemektedir. Bir kısım âlim ise görüş beyan etmeyerek tevakkuf etmektedir.³⁶ Trabzonî bu zikredilenleri hiçbir değişikliğe gitmeden Ali el-Karî'den alıp risalesinde kaydetmekte ve bunun ötesinde bir açıklama yapmamaktadır.

Müellif, risalesinde dünya kadınları ile huriler arasındaki üstünlük konusuna da yer ayırmıştır. Ali el-Karî'den yaptığı alıntıda, konuyla ilgili bir rivayet zikredilmiştir. Buna göre Ümmü Seleme Peygamberimize dünya kadınlarının mı yoksa hurilerin mi daha faziletli olduğunu sormuştur. Peygamberimiz dünya kadınlarının hurilerden daha faziletli olduğunu buyurmuştur. Ümmü Seleme bunun nedenini sorunca Peygamberimiz, Allah için yaptıkları ibadetler sebebiyle cevabını vermiştir.³⁷ Bu hususta Trabzonî başka bir bilgi kaydetmemiştir.

1.6. Sahabi Çocuklarının Tafdîli

Müellif tafdîl konusunda son olarak sahabe çocuklarının üstünlüğüne yer vermiştir. Kaydettiğine göre bazı âlimler, sahabeden sonra gelen nesillerin ancak ilim ve amelle üstün olacaklarını söylemişlerdir. Ancak doğru olan görüş, sahabe evladının üstünlüğünün, babalarının üstünlük sıralamasına göre olmasıdır. Bundan sadece Hz. Fâtıma'nın çocukları müstesnadır. Nitekim onlar, Hz. Ebûbekir, Ömer ve Osman'ın evladından daha üstündürler. Çünkü Hz. Fâtıma'nın çocukları, Hz. Peygamber'in yakınıdır. Onlar, Allah'ın kendilerinden kiri giderip tertemiz kıldığı bir aile ve güzel bir zürriyettirler.³⁸ Trabzonî zikredilen bu görüşleri de bütünüyle Ali el-Karî'den almış ve bunun haricinde başka bir açıklamaya yer vermemiştir.

2. Bulguların Değerlendirilmesi

Muhammed et-Trabzonî'nin tafdîle ilişkin görüşlerinin tespitinin ardından, bu görüşlerin kelâmî açıdan değerlendirilmesi ve Trabzonî'nin kelâmî veçhesiyle ilgili şunlar söylenebilir:

2.1. Trabzonî'nin Tafdîl Konusundaki Görüşlerinin Tahlili

Tafdîl konusuna öncelikle peygamberlerin tafdîli ile başlayan Muhammed et-Trabzonî, peygamberler arasında genel mahiyette bir üstünlük farkının bulunduğu ve bunda bir şüphe olmadığı, fakat peygamberler arasındaki tafdîlin detaylarının zanni olduğu görüşünü zikretmektedir. Onun naklettiği bu düşüncenin, Ehl-i sünnet kelâmcılarının itikadî açıdan benimsedikleri temel ilkelere uygun bir yaklaşım olduğu ifade edilebilir. Zira Sünnî kelâm düşüncesinde itikadî bir hükmün kesinlik ifade edebilmesi için sübut ve manaya delalet açısından kati delille sabit olması gerekmektedir.³⁹ Buna göre ancak zikredilen şartları sağ-

36 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 209-210; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62a-62b.

37 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 210; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62b.

38 Karî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber*, 210; Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil*, 62b; ayr. bk. Trabzonî, *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58b; Krş. Suluoğlu, "Kelâmla İlgili Eserleri", 486.

39 Bk. Salih Sabri Yavuz, "Fahreddin er-Râzî'ye Göre Epistemolojik ve İtikadî Açıdan Ahad Haber ve Kritiği",

layan muhkem âyetler ve mütevatir hadislerle sabit olan itikadî hükümlerin kesinliğinden bahsedilebilecektir. Buradan hareketle müellifin, peygamberlerin fazilet farkının kesin dile, bunun ayrıntısının ise zanni delile dayalı olduğu görüşüne sahip olduğu söylenebilir.

Trabzonî'nin zikrettiğine göre âlimlerin çoğunluğu açısından, peygamberler hakkında bir noksanlık düşüncesine ya da insanlar arasında bir düşmanlığa götürmedikçe tafsil olarak peygamberlerin tafdîlinden bahsetmeye bir mâni bulunmamaktadır. Bu çerçevede peygamberler arasındaki üstünlük sıralaması; Peygamber efendimiz, Hz. İbrâhîm, diğer ülü'l-azm peygamberler ve bunlar haricindeki peygamberler şeklinde yapılmaktadır. Müellifin, zanni olması kaydıyla eserinde böyle bir sıralamaya yer vermesi kendisinin bu konudaki genel tavrına uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Trabzonî'nin nebi-veli üstünlüğü tartışmalarına dair görüşlerinin, genel kelâmî düşünceye⁴⁰ muvafık olduğu ifade edilebilir. Nitekim o, peygamberlerin velilerden efed olduğu ve hiçbir velinin bir peygamberden daha üstün olamayacağı düşüncesini benimsemektedir. Bu doğrultuda Hızır'ın veli olduğu ve bir peygamber olan Hz. Mûsâ'dan daha üstün olduğu fikrine katılmamaktadır.⁴¹ İslâm düşüncesinde Hızır'ın nebi, veli veya melek olduğu yönünde farklı fikirler bulunmaktadır. Genellikle tefsir, hadis ve kelâm âlimlerinin çoğu Hızır'ın nebi olduğunu düşünürken mutasavvıflar onun veli olduğunu söylemektedirler. Hızır'ın melek olduğu görüşüne ise pek rağbet gösterilmemektedir.⁴² Dolayısıyla bu meselede Trabzonî, çoğunluğun görüşüne katılarak Hızır'ın nebi olduğu fikrini kabul edenler arasında yer almakta, aksi fikirdeki tasavvuf erbabının düşüncelerine ise itibar etmemektedir.

Müellif, meleklerle insanlar arasındaki tafdîl meselesinde farklı görüşlere yer vermekte ve bunlar arasında açık bir tercihte bulunmamaktadır. Bu çerçevede peygamberlerin meleklerden üstünlüğü görüşüne mukabil meleklerin insanlardan üstün oluşu fikrine de değinmekte ayrıca bu konuda tevakkuf edenlerin de var olduğunu söylemektedir. Trabzonî, bazı âlimleri tevakkuf etmeye yönelten sebebin, konunun zanniliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu durum Trabzonî'nin peygamberler arasındaki tafdîlin ayrıntısında olduğu gibi insan-melek üstünlüğü konusunda da bir kesinlik bulunmadığı görüşünde olduğuna işaret etmektedir. Benzer biçimde Trabzonî'nin bir alıntıda Cebrâil'in üstün olduğuna, diğer bir alıntıda ise Cebrâil'in mi yoksa İsrâfil'in mi daha üstün olduğunun bilinemeyeceği görüşüne yer vermesi, melekler arasındaki tafdîl sıralamasının da kesinlik taşımadığı düşüncesinde olduğuna bir alamet kabul edilebilir.

Müellifin eserinde yer alan bir nakilde, ümmetin fazilet sıralaması sahabe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn şeklinde yapmaktadır. Bu sıralamada, nesillerin en hayırlısının ashab nesli olduğunu, sonra sırasıyla diğerlerinin geldiğini ifade eden hadis rivayeti esas alınmaktadır. Ki bu anlayış, başta Eş'arîler ve Mâtürîdîler olmak üzere Ehl-i sünnet mezhebinin genel bir kabulünü ifade etmektedir.

İslâmî Araştırmalar Dergisi 17/3 (2004), 149-161; İbrahim Coşkun, "Hz. Muhammed'in Evrensel Mesajını Gölgeleyen Bir Amil: "Usulu'd-din"de Haber-i Vahidin Delil Sayılması", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, haz. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 137-149.

40 Bk. Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*, nşr. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr (İstanbul: Dâru'l-Beyrûtî, 2007), 191.

41 Trabzonî, *Tamyizü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 58a.

42 İlyas Çelebi, "Hızır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/407.

Tabzonî sahabenin tafdîlinde önce sırasıyla ilk dört halifenin daha sonra diğerlerinin geldiği fikrine katılmaktadır. Buna ek olarak dört halife -özellikle Hz. Osman'la Hz. Ali- hakkında olan ihtilaflara ve farklı görüşlere eserinde yer vermediği görülmektedir. Onun bu yaklaşımı, Ehl-i sünnetin ayırt edici temel vasıflarından biri olan "sahabe hakkında kötü söz söylememe" ilkesine sadakatin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca temelde sahabe arasındaki üstünlük tercihlerine dayalı olan imamet tartışmalarının ve -Şiîlerde olduğu gibi- buna bağlı tekfirlerin, müellif tarafından isabetli bulunmamasına bir işaret olarak düşünülebilir.

Müellif *Temyüzü'l-fâdîl ani'l-mefdûl* adlı eserinde, çeşitli varlıklar ve kimseler arasındaki tafdîle dair ekseriyetle Ali el-Karî'nin görüşlerini aktarmakla yetinmektedir. Melekler, sahabe ve tâbînin tafdîli mevzularında ise farklı kaynaklardan alıntılar yapmakta ve meselenin farklı yönlerine değinmektedir. Bu durum müellifin Ali el-Karî'ye karşı büyük bir itibarı olduğu, ancak ona mutlak manada ve taassup derecesinde bir bağlılık göstermediği ve Ali el-Karî'den ayrı olarak kendine özgü görüş ve tercihlerinin de var olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Trabzonî, tâbînin en faziletlisinin Üveys el-Karanî olduğunu kaydetmektedir. Bu düşünce, Üveys el-Karanî'nin faziletlerini ifade eden çok sayıda hadis rivayeti nakledilerek dile getirilmektedir. Diğer taraftan müellif, müçtehit imamlar arasındaki fazilet sıralamasını Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel şeklinde yapmaktadır. Bu sıralamada, önce gelenin daha efdal olması şeklindeki genel prensipten hareket edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu görüşe, "Nesillerin en hayırlısı benim neslimdir, sonra onlardan sonrakilere" hadisi delil getirilmektedir.

Risalede kadınların tafdîli hususunda da rivayetlere yer verilmektedir. Bununla birlikte rivayetlerde belirgin, tek bir kadının üstünlüğünden bahsedilmemektedir. Bundan dolayı kadınlar içinde en faziletli olanı belirlemenin, ilim adamları açısından güçlük taşıdığı söylenebilir. Bu noktada âlimlerin rivayetleri uzlaştırma çabaları dikkati çekmektedir. Fakat nihayetinde risalede, Hz. Peygamber'in bir parçası olduğunu ifade eden hadis rivayetlerinden hareketle Hz. Fâtıma'nın ismi ön plana çıkmaktadır. Risalede genel olarak Hz. Fâtıma'nın, Hz. Âişe'den ve Hz. Hatice'den üstün kabul edilmesi Şiîlik'teki Ehl-i beytin masumiyeti inancını akla getirmektedir. Aynı husus sahabe evladında da göze çarpmaktadır. Nitekim sahabe çocuklarının üstünlüğünde, Hz. Peygamber'e olan yakınlıkları sebebiyle öncelikle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin zikredilmektedir. Bu da yine -müellifin böyle bir beyanı olmamakla birlikte- Şiîlerdeki Ehl-i beytin masumiyeti inancını çağrıştırmaktadır. Diğer sahabe çocuklarının üstünlüğü konusunda ise babalarının üstünlük sıralamasının esas olduğu görüşü tercih edilmektedir.

İncelemelerimize göre Kur'ân-ı Kerîm'de tafdîl konusuna ilişkin çeşitli âyetlerin mevduciyetinden bahsedebilmek mümkündür.⁴³ Bunlardan bazılarında göre yüce Allah, insanları dünyada iken birbirlerinden farklı kıldığını, ahiretteki derecelerin ve farklılıkların ise daha büyük olacağını buyurmaktadır.⁴⁴ Bu bağlamda dünya hayatında bazı kullarına diğerlerin-

43 Hadis kaynaklarında da tafdîle ilişkin çok sayıda rivayet aktarılmaktadır ve bunların hepsi âhâd haberler kapsamında yer almaktadır. Bk. Öz, "Tafdîl", 39/369.

44 Bk. el-İsrâ 17/21.

den daha fazla rızık vererek onları ayrıcalıklı kıldığını belirtmektedir.⁴⁵ Ayrıca yeryüzünde bazı insanları derecelerle üstün kılmasının sebebine de değinmekte ve bunun kendilerine verdiği şeylerde onları denemek için olduğuna işaret etmektedir.⁴⁶ Diğer taraftan insanlara, onları birbirlerinden üstün kıldığı şeyleri, içlerini çekerek arzu etmemelerini ve Allah'ın lütfundan istemelerini öğütlemektedir.⁴⁷

İnsanlar arasındaki üstünlükle ilgili olarak müminlere; gevşeklik göstermemeleri ve üzülmemeleri söylenmekte, eğer iman etmişlerse en üstün olanların kendileri olduğu öğretilmektedir.⁴⁸ Buradan, gerçek bir iman sahibi olmanın insanları Allah katında inkârcılardan üstün hale getirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Allah katında en değerli insanların ise yüce Allah'a itaatsizlik etmekten en çok sakınanlar olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla Allah nezdinde, insanlar arasındaki temel üstünlük ölçütünün "takvâ" olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede müminlerden mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenlerin diğerleriyle eşit olmadıkları, Allah'ın mücahitleri çok büyük bir karşılıkla cihat etmeyenlerden üstün kıldığı belirtilmektedir.⁵⁰

Peygamberlerden söz edilirken onların âlemlere üstün kılındığına⁵¹ dolayısıyla peygamberlerin diğer insanlardan daha ayrıcalıklı bir konumda olduklarına temas edilmektedir. Buna ek olarak onların kendi aralarında bir kısmının diğerlerinden üstün kılındığı, örneğin Allah'ın bazılarıyla konuştuğu ve bazılarını derecelerle yükselttiği ifade edilmektedir.⁵² Bu genel ifadeler dışında, isim zikredilerek peygamberler hakkında belirgin bir üstünlük sıralaması yapılmamaktadır.

Âyetlerde türler arasındaki üstünlükle alakalı çok fazla malumat verilmemektedir. İnsanlar ile diğer yaratılmış varlıklar arasındaki üstünlükten bahseden âyetlerden birine göre Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verilmiş, onlara güzel rızıklar ihsan edilmiş ve onlar yaratılan diğer varlıkların çoğundan üstün kılınmışlardır.⁵³ Bundan dolayı kanaatimize göre Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı dikkate alınarak "insan" türünün eşref-i mahlûkat olduğundan söz etmek yerine insanların çoğu varlıktan üstün olduğunu fakat insanlardan daha üstün varlıkların da bulunduğunu belirtmek daha isabetli olacaktır. Bununla beraber Allah Teâlâ bu varlıkların hangileri olduğunu açıkça beyan etmediğinden bu meselede âlimler arasında ihtilaf ortaya çıkmıştır. İnsanlarla meleklerin efdaliyeti hususundaki farklı görüşlerin temeli buraya dayanmaktadır.

Sünnî âlimlerin ve Şîîlerin geneli bu ihtilafli meselede, insanların (peygamberlerin) meleklerle üstünlüğünü tercih etmektedir.⁵⁴ Fakat insan ve melek türleri arasındaki bu karşılaştırmanın meleklerle cinler veya insanlarla cinler arasında yapılmadığı görülmektedir. Sünnîlerin ve Şîîlerin önemli iddialarından birine göre insanlar kötülük işleme özelliğine

45 Bk. en-Nahl 16/71.

46 Bk. el-En'âm 6/165.

47 Bk. en-Nisâ 4/32.

48 Bk. Âl-i İmrân 3/139.

49 Bk. el-Hucurât 49/13.

50 Bk. en-Nisâ 4/95.

51 Bk. el-En'âm 6/86.

52 Bk. el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55.

53 Bk. el-İsrâ 17/70.

54 Bk. Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, 203-205; Öz, "Tafdil", 39/369.

sahip oldukları için iman edip iyi işler yaptıkları takdirde meleklerden üstün olacaklardır.⁵⁵ Bu takdirde şu sorular cevap bekleyecektir: Öyleyse cinler de kötülük yapabilme özelliğine sahip olduklarından dolayı iman edip iyilik yaptıkları takdirde meleklerden daha mı üstün olacaklardır? Tafdîl meselesi meleklerle cinler arasında ele alınacak olursa nasıl bir sıralama ortaya çıkacaktır? Melekler mi cinlerden yoksa cinler mi meleklerden daha üstün olacaktır? Yahut iman ve itaat eden cinler ile iman ve itaat eden insanlar arasında nasıl bir üstünlük sıralaması olacaktır? İnsanlar mı cinlerden yoksa cinler mi insanlardan daha üstün olacaktır?

Kanaatimizce bu soruların açık ve net biçimde yanıtlanabilmesi dinen mümkün görünmemektedir ve tafdîl meselesinin genelinde böyle bir gaybik söz konusudur. Zira bir kimenin veya bir türün diğerlerinden daha üstün olduğunu söylemek, o kişinin veya o türün yüce Allah katında sahip olduğu derecenin diğerlerinden daha yüksek olduğunu iddia etmek anlamına gelmektedir. Bu da yalnızca Allah'ın ve Hz. Peygamber'in haber vermesiyle bilinebilecek bir mevzudur.⁵⁶ Ancak tafdîl konusundaki haberlerin her biri sübut ve manaya delalet açısından katilik taşımamakta, bundan dolayı tafdîl meselesine ilişkin hükümler ekseriyetle zan ifade etmektedir. Bu nedenle genel itibarıyla insanlar veya türler arası tafdîl tartışmalarında tevakkuf etmenin daha isabetli olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Tafdîl bahsinde zanni deliller ışığında görüş beyan edilmiş bir mesele var ise bunun da tekfirle konu edilemeyeceği belirtilmelidir. Genel olarak bakıldığında Trabzonî'nin tafdîl konusundaki tavrının bu ikinci anlayışa uygun olduğu ifade edilebilir.

2.2. Temyüzü'l-Fâdil anî'l-Mefdûl İsimli Risalesi Bağlamında Trabzonî'nin Kelâmî Yönü

Muhammed et-Trabzonî'nin fıkıh ve Arap dili gibi alanlarda çok sayıda eseri olduğu gibi kelâmî sahada da küçük hacimli birçok eseri mevcuttur.⁵⁷ Bunlardan biri olan *Temyüzü'l-fâdil anî'l-mefdûl* adlı eser, müellif hattı bir risaledir. Ancak müellif tarafından bu risaleye bir telif tarihi düşülmemiş ve risalenin yazılış nedeni belirtilmemiştir.⁵⁸

55 Bk. Öz, "Tafdîl", 39/369.

56 Bk. Öz, "Tafdîl", 39/370.

57 Tüm eserleri hakkında toplu malumat için bk. Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*, ed. Süleyman Gür – Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 431-435.

58 Risale, Trabzonî'ye ait birkaç eserin daha bulunduğu bir mecmua içinde yer almaktadır. Sırasıyla mecmua içinde yer alan eserler ve bunların telif tarihleri şöyledir: 1. *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi Esmâillâhi'l-hüsnâ* (h. 1184) 2. *Cem'u Esmâillâhi'l-hüsnâ* (Telif tarihi belirtilmemiş) 3. *el-Câmî'u'l-âzam fi esmâ-i nebiyyine'l-muazzam* (h. 1195) 4. *Ta'likâtün fi Beyâni esmâ-i hayri'l-halkıyye* (Telif tarihi belirtilmemiş) 5. *Risâletün mevsumetün bi temyüzü'l-fâdil anî'l-mefdûl* (Telif tarihi belirtilmemiş) 6. *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedir* (h. 1174). Bk. Muhammed b. Mahmud b. Salih et-Trabzonî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi Esmâillâhi'l-hüsnâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 8a; a. mlf., *Cem'u Esmâillâhi'l-hüsnâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 9a; a. mlf., *el-Câmî'u'l-âzam fi esmâ-i nebiyyine'l-muazzam* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 55b; a. mlf., *Ta'likâtün fi Beyâni esmâ-i hayri'l-halkıyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 57b; a. mlf., *Temyüzü'l-fâdil* (Süleymaniye, 144641), 62b; a. mlf., *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedir* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641), 170b; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürrerü's-Semine" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 23-25. Mecmua içindeki ilk eserde Allah'ın güzel isimleri açıklanmakta, ikinci olarak Allah'ın güzel isimleri toplu olarak sıralanmaktadır. Üçüncü eserde Hz. Peygamber'in isimleri açıklanmakta, dördüncü

Trabzonî'nin, kelâm kitaplarında yer verilen tartışmalı meselelerden biri olan tafdil konusuna⁵⁹ hasrettiği *Temyüzü'l-fâdil* adlı bu risalesi, uzun alıntılardan oluşmaktadır. Hatta eserin tamamına yakınının alıntılardan oluştuğu söylenebilir. Alıntı yaptığı kaynaklar içinde Ali el-Karî'nin eserleri ilk sırada yer almaktadır. Müellifin Ali el-Karî'den nakilde bulunduğu bu eserlerin başında *el-Fikhü'l-ekber* şerhi gelmektedir. Buna ek olarak hadis sahasında yazılmış bir şerh olan *Mirkatü'l-mefâthîh*, Üveys el-Karanî'yle ilgili rivayetlerin kaydedildiği *el-Ma'denü'l-adenî*,⁶⁰ uydurma hadislerle alakalı *Esrâru'l-merfûa* isimli eserlerinden de alıntılar yapmaktadır. Ali el-Karî haricinde alıntı yaptığı eserler içinde şunlar zikredilebilir: Kasallânî'nin siyer kitabı *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, İbn Hacer'in sahabilerin hayatıyla ilgili eseri *el-İsâbe*, Münâvî'nin (ö. 1031/1622) geniş kapsamlı hadis şerhi *el-Feyzül-kadîr*, Abdüsselâm el-Lekanî'nin (ö. 1078/1668) babasına ait manzum akaid risalesi *Cevheretü't-tevhîd* üzerine yazdığı şerh ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) meleklerle ilgili rivayetlere dair eseri *el-Habâik*.

Alıntı yapılan eserler açısından incelendiğinde, Trabzonî'nin bu risalesinin içeriğinin şekillenmesinde Ali el-Karî'nin *el-Fikhü'l-ekber* şerhinin esas alındığı söylenebilir. Risaledeki konu başlıkları aynıyla veya çok az bir değişikliklerle *el-Fikhü'l-ekber* şerhinden alınmıştır. Eserin altı başlığından üçü *el-Fikhü'l-ekber* şerhinden yapılan nakillerle oluşturulmuştur. Diğer üç başlık altında *el-Fikhü'l-ekber* şerhine ek olarak konunun mahiyetine göre hadis, siyer ve akaid türünde eserlerden de nakiller yapılmıştır. Alıntılarının mahiyetine bakıldığında nakillerin çoğunlukla hiçbir değişiklik yapılmadan olduğu gibi kaydedildiği, bazen biraz kısaltıldığı veya özetlenerek kaydedildiği görülmektedir. Bundan ötürü müellifin, risaledeki fikir örgüsü bakımından temelde Ali el-Karî'ye bağlı kaldığı ifade edilebilir. Ancak Trabzonî, Ali el-Karî'nin bahsettiği her bilgiye eserinde yer vermemekte, bazen Ali el-Karî'nin temas etmediği bazı noktalara değinmekte ve başka âlimlerin eserlerinden yaptığı nakillerle bu noktaları genişletmektedir. Bu nedenlerle onun bu eserinde Ali el-Karî'ye taassup derecesinde bağlı kalmadığı ve kendisine ait tercihlerinin de olduğu ifade edilebilir.

Trabzonî'nin yaşadığı 12/18. yüzyıl, kelâm ilminin geçirdiği dönemlerden “Cem ve tah-

sırada Hz. Peygamber'in isimleri toplu olarak sıralanmaktadır. Beşinci eserde çeşitli varlıklar ve türler arasındaki efdaliyyet sıralamaları anlatılmakta, altıncı eserde ise Bedir ashabının isimleri açıklanmaktadır. Mecmuadaki eserlerin telif tarihlerine göre sıralanmadığı, ancak muhtelif tarihlerde yazılan bu eserlerin; Allah Teâlâ, Hz. Peygamber, efdal olan varlıklar ve Bedir ehlinin isimleri ile bunlara dair açıklamalar şeklinde düzenlenerek bir araya getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla mecmuadaki eserlerin, yazıldıkları tarihlere göre değil ele alınan konunun üstünlüğüne göre sıralandığı dikkati çekmektedir. Müellifin hayatı ve eserlerinin yazılış tarihiyle ilgili verilerden hareketle bu mecmuadaki telif tarihi bilinen eserlerin tamamının, Trabzonî'nin Hicaz'a ilk defa gidip İstanbul'a döndükten sonraki süreçte kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Hatta *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedir* adlı eserin Medine'ye gitmeden evvel İstanbul'da kaleme alındığı farz edilse bile diğerlerinin Medine'den döndükten sonra İstanbul'da yazıldığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Mecmuadaki telif tarihi belli olmayan eserlerin de telif tarihi belli olan eserlere yakın bir zamanda kaleme alınmasının kuvvetle muhtemel olduğu düşünülecek olursa *Temyüzü'l-fadil* adlı risalenin de Hicaz'a ilk kez gidilip İstanbul'a geri gelindikten sonraki bir zaman diliminde yazıldığını söylemek mümkün olacaktır. Trabzonî'nin hayatına ve eserlerinin yazılış tarihine dair bilgiler için bk. Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî”, 426-427.

59 Kelâmda efdaliyyet tartışmalarının sebeplerine dair değerlendirmeler için bk. Yavuz, “Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi”, 148-149.

60 Trabzonî, Ali el-Karî'den alıntı yaptığı bir eseri “er-Risâle” şeklinde zikretmekte, fakat risâlenin ismini açıkça belirtmemektedir. İncelemelerimiz neticesinde Ali el-Karî'nin, Üveys el-Karanî ile alakalı rivayetleri naklettiği risâlesinin *el-Ma'denü'l-adenî* olduğu görülmüş ve buna binaen bahsi geçen risâlenin ismi bu şekilde kaydedilmiştir.

kik” dönemine tekabül etmektedir. 8/14. yüzyıldan 13/19. yüzyılın sonlarına kadar uzanan bu uzun süreçte, sıklıkla cem ve tahkik metodu kullanıldığından dolayı bu sürece kelâm ilminde -genellikle- “Cem ve tahkik dönemi” adı verilmektedir.⁶¹ Bir müellifin, ele aldığı konuyla ilgili daha önce beyan edilen görüşleri toplayıp bir araya getirerek eser kaleme almasına cem, bir araya getirdiği düşünceler ve bunların dayanakları üzerinde incelemeler yapmasına ise tahkik adı verilmektedir. Cem ve tahkik döneminde, iki belirgin ilmî etkinlikten bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi geçmişte kaleme alınan eserler üzerinde çalışmak, ikincisi önemli görülen bazı kelâmî konularda müstakil risaleler yazmaktır.⁶² Bu özellikler dikkate alındığında Trabzonî'nin bu eserinin, cem yöntemi kullanılarak kaleme alınan bir risale olduğu ve dönemin genel özelliklerini yansıttığı söylenebilir.

Muhammed et-Trabzonî'nin mensup olduğu itikadî mezhebe dair şu değerlendirmeler yapılabilir. Kendisinin Trabzon'da doğduğu, İstanbul'da tahsil gördüğü, Şam, Mısır, Mekte ve Medine gibi yerlerde bulunduğu, buralarda tahsiline devam ettiği ve ilmî faaliyetler yürüttüğü, İstanbul'da da ilmî vazifeler üstlendiği ve orada vefat ettiği kaydedilmektedir.⁶³ Trabzonî, amelde Hanefî olup itikatta Ehl-i Sünnet mezhebine mensuptur. Ancak bu risalesinde, Ehl-i Sünnet'in hangi koluna mensup olduğuna dair kendisinin açık bir beyanı bulunmamaktadır. Genel itibarıyla amelî açıdan Hanefî olanlar ve bilhassa Türkler arasında itikadî yönden Mâtürîdî mezhebi benimsenmiştir. Bu açıdan bakıldığında son dönem Osmanlı âlimlerinden biri olan Trabzonî'nin de Mâtürîdîye mezhebine mensup olduğu düşünülebilir. Bunun ötesinde, mezkûr risalesinden hareketle onun mezhebî aidiyetini tespit etmeye belirleyici faktörlerden biri, Ali el-Karî ve *el-Fikhü'l-ekber*'e yazdığı şerhtir. Ali el-Karî'nin dinde aklın yerini ortaya koyan ve Mâtürîdîye mezhebine aidiyetini beyan eden ifadeleri dikkate alındığında⁶⁴ onun Mâtürîdî bir âlim olduğunu ifade etmek gerekecektir. Ali el-Karî'nin fikirlerine bağlılığı ve bilgi bahsindeki yaklaşımının Mâtürîdîliğe muvafık olması gibi hususlar, Trabzonî'nin de Mâtürîdîye'ye mensup olduğuna, felsefî kelâma mesafeli olmakla birlikte Hanefî-Mâtürîdî çizgide yer aldığına bir işaret olarak kabul edilebilir.

Sonuç

Muhammed et-Trabzonî akaid-kelâm sahasında genellikle küçük hacimli risaleler kaleme almıştır. Risalelerinden biri tafdîl konusundadır ve *Temyüzü'l-fadil ani'l-mefdûl* adını taşımaktadır.

O, tafdîl meselesini peygamberler, melekler, sahabe, tâbiîler, kadınlar ve ashabın çocukları şeklinde altı kısma ayırarak incelemiştir. Havâric, Şîa ve Mu'tezile gibi fırkaların düşüncelerine katılmamış bunun yerine Sünnî düşüncüyü takip etmiştir. Bu doğrultuda hi-

61 İslâm düşünce ve ilim tarihini dönemlendirme hususunda son zamanlarda bazı farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu farklı yaklaşımlar ve dönemlendirme teklifleri hakkında bk. İslam Düşünce Atlası (İDA), “İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi” (Erişim 24 Ekim 2024); İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), “Tahkik Birimi Hakkında” (Erişim 24 Ekim 2024).

62 Bk. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2017), 38-39.

63 Bk. Ali Benli, “Trabzonî, Mehmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304; Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî”, 425-427, 429. Biyografisine dair ileri sürülen diğer görüşler hakkında bilgi için bk. Saylan, “Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî”, 423-429.

64 Bk. Mustafa Akman, “Ali b. Sultan el-Kârî (1605)”, *Mâtürîdî Öncüler*, ed. Özden Kanter (İstanbul: Kitâbî, 2023), 223.

lafet sıralamasını olduğu gibi kabul etmiş ve sahabe-i kirâmın üstünlüğü hakkında herhangi bir olumsuz ifade dile getirmemiştir. Trabzonî'nin bu tavrının onları koruma refleksiyle irtibatlı olduğu, kendisinin başta hulefâ-i râşidîn olmak üzere sahabeler aleyhindeki fikir ve söylemlere ise katılmayıp karşı çıktığı söylenebilir. Bu anlamda klasik Sünnî düşünceye muvafık bir tutum izlediği görülmektedir.

Trabzonî'nin bu risalesinin neredeyse tamamı alıntılardan oluşmaktadır. Müellif, eserini oluştururken başka kaynaklara da müracaat etmiştir, ancak bilhassa Ali el-Karî'nin çok sayıda eserinden, özellikle *el-Fıkhü'l-ekber* şerhinden istifade etmiştir. Trabzonî'nin; nebi-veli, tâbiîn, dünya kadınları-huriler ve sahabe çocuklarının tafdüli gibi meselelere de yer vermesi ilk etapta, kendisinin kelâmî açıdan mutat olanın ötesine geçip özgün bir bakış açısıyla tafdüli konusunu çeşitlendirdiği intibaimi uyandırır da aslında bunun ona özgü bir tasarruf olmadığı belirtilmelidir. Nitekim bu meselelere kendisinden önce Ali el-Karî yer vermekte olup Trabzonî bunları Ali el-Karî'nin *el-Fıkhü'l-ekber* şerhinden naklederek zikretmektedir.

Bu risalede müellifin ekseriyetle Ali el-Karî'den alarak bir araya getirdiği görüşlerin başlıcaları şöyle ifade edilebilir. Kaydettiğine göre bazı peygamberler diğerlerinden daha faziletlidir, ancak peygamberler arasındaki üstünlük sıralamasının teferruatında zannilik vardır. Naklî açıdan, yaratılmış varlıkların en üstünü Hz. Peygamber'dir. Peygamberler velilerden daha üstündür. Melekler ve insanlar ile meleklerin kendi aralarındaki üstünlük sıralaması ihtilafıdır. Genel kabule göre sıralamada önce peygamberler, sonra seçkin melekler vardır. Üstünlük sıralamasında bunların ardından sahabeler gelmektedir. Ashabın en faziletliyi sırasıyla ilk dört halifedir. Sonra geri kalan aşere-i mübeşşere, Bedir ve Uhud ashabi, Rıdvân biatinde bulunanlar ve diğer sahabeler yer alır. Ashabın ardından ümmetin en faziletliyi tâbiîn neslidir. En faziletli tâbiîn kim olduğu ihtilafıdır. Bununla birlikte Üveys el-Karanî'nin üstünlüğüne dair çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Müçtehit fakihlerin en faziletliyi Ebû Hanîfe'dir. Kadınların tafdüli hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Hz. Fâtıma'nın üstünlüğü, Hz. Peygamber'in bir parçası olmasından kaynaklanmaktadır. Sahabe çocuklarının tafdülinde, Hz. Peygamber'e yakınlıkları dolayısıyla önce Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gelmektedir. Diğer sahabe çocuklarının üstünlük sırası babalarının üstünlük sırasına göredir.

Netice itibariyle bu eserinde Trabzonî'nin, kelâmî açıdan cem ve tahkik döneminin genel niteliklerini yansıtan bir profil çizdiği ifade edilebilir. Risalede cem metodunu uygulamış ancak tahkik yöntemine başvurmamıştır. Dolayısıyla bu eserinde muhakkik bir âlim vasfı sergilememiştir. Risalesinde özellikle sahabenin ve tâbiînin fazileti gibi meselelerde hadis rivayetlerine çokça yer vermiştir. Ancak bu durum onu ehl-i hadîs çizgisinde görmeyi gerektirmemektedir. Zira ehl-i re'yin lideri Ebû Hanîfe'yi fakihler arasında efdal kabul eden bir Hanefî âlim olması, dinî delillerin kati veya zanni oluşlarına ehemmiyet göstermesi ve zanni delille sabit olan bir hükmü tekfir konusu etmemesi gibi hususlar, Trabzonî'yi ehl-i hadîs tandanslı bir âlim olarak yorumlamaya mâni olmaktadır.

Tafdül konusunda müstakil bir risale kaleme alması Trabzonî'nin bu konuya önem verdiğine işaret etmektedir. O, eserinde bu meseleye ilişkin bir risale yazmasının sebebine değinmemiştir. Fakat onun, itikadî açıdan kati ve zanni hükmün farklılığına temas etmesi, tafdüli konusu kapsamında âlimlerin farklı görüşlere sahip olduğuna dolayısıyla konunun ihtilafı

bir mesele olduğuna işaret etmesi, bununla beraber tafdîlin en tartışmalı ve fırkalara bölünmeye sebep teşkil eden bahislerinden biri olan ilk dört halifenin bilhassa Hz. Osman ve Hz. Ali'nin üstünlüğü tartışmalarına girmemesi, kendisinin tafdîl konusunu tekfir meselesi ile ilişkilendirdiğini düşündürmektedir. Buna göre müellifin; tafdîl konusundaki bazı tercihleri, Müslümanların bölünmelerine sebep olan konulardan biri olarak gördüğü, ancak bu konunun genel itibarıyla ayrılıklara ve tekfirlere götürebilecek katilikte olmadığını ima ettiği ileri sürülebilir. Bu noktada Trabzonî'nin tekfir karşıtı yaklaşımı üzerinde başka bazı unsurlar yanında, başlangıçtan bu yana ameli imanın hakikatinden bir cüz saymayan ve imanın özünü, dinden oldukları kesin olarak bilinen hususları tasdik etmek, şeklinde ifade eden Hanefî-Mâtürîdî düşüncenin etkisinden de söz edilebilir. Bu açıdan bakıldığında kendisinin itikadî, fikhî ve tasavvufî aşırılıklardan uzak kalmaya ve itidali temin etmeye gayret eden bir âlim konumunda olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça | References

Akman, Mustafa. "Ali b. Sultan el-Kârî (1605)". *Mâtürîdî Öncüler*. ed. Özden Kanter. 219-224. İstanbul: Kitâbî, 2023.

Âsım Efendi, Mütercim. *el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç. 6 Cilt. İstanbul: TYEKB Yayınları, 2014.

Askalânî, Ebû'l-Fazl İbn Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Düerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkahir. *el-Fark beyne'l-firak*. thk. Muhammed Osman el-Huşî. Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, ts.

Benli, Ali. "Trabzonî, Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Coşkun, İbrahim. "Hz. Muhammed'in Evrensel Mesajını Gölgeleyen Bir Amil: "Usulu'd-din"de Haber-i Vahidin Delil Sayılması". *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. haz. Mahfuz Söylemez. 137-152. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007.

Çelebi, İlyas. "Hızır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/406-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fîrûzâbâdî, Ebû Tahir Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs fî Müesseseti'r-Risâle. Beyrut: Mektebetü'r-Risâle, 2005.

İDA, İslam Düşünce Atlası. "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi". Erişim 24 Ekim 2024. <https://islamdusunceatlası.org/islam-dusunce-tarihi-icin-bir-donemlendirme-onerisi>

İSAM, İslam Araştırmaları Merkezi. "Tahkik Birimi Hakkında". Erişim 24 Ekim 2024. <https://www.isam.org.tr/tahkik/tahkik-birimi-hakkında>

Karî, Ali. *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhî'l-ekber*. thk. Ali Muhammed Dandal. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Karî, Ali b. Sultan Muhammed. *Mirkatü'l-mefâtih Şerhu Mişkâtî'l-mesâbih*. thk. Cemâl İtânî. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Karî, Ali b. Sultan Muhammed el-Molla. *el-Ma'denü'l-adenî fî fazli Üveys el-Karanî*. Mekke: Mektebetü'l-Melik Abdullah b. Abdülazîz el-Câmi'iyye, (5-403), 68b-80b.

Karî, Nûruddin Ali b. Muhammed b. Sultan el-Meşhûr bi'l-Molla Ali. *el-Esrâru'l-merfûa fî'l-ahbâri'l-mevzûa*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Dârü'l-Emâne, 1971.

Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevhîdiyye, ts.

Lekanî, Abdüsselâm b. İbrâhîm. *Şerhu Cevhereti't-tevhîd*. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 2. Basım, 1995.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf. *Feyzü'l-kadîr Şerhu'l-Câmi's-sağîr min ehâdisi'l-beşîrin-nezîr*. tsh. Ahmed Abdüsselâm. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.

Nesefî, Ebû Mutî'. *er-Red 'alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ'i'd-dâlle Bid'at Ehli ve Sapkın Fırkalara Reddiye*. thk. Seyit Bahcıvan. çev. Züleyha Birinci. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2. Basım, 2023.

Öz, Mustafa. "Tafdîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/369-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtârü's-sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*. ed. Süleyman Gür – Ahmet Cevdet Karaca. 423-438. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Suluoğlu, Muhammed Hanefi. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Kelâmı İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri Osmanlı Dönemi*. ed. Süleyman Gür – Ahmet Cevdet Karaca. 479-488. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâleddîn. *el-Habâik fi ahbâri'l-melâik*. thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*. nşr. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr. İstanbul: Dârü'l-Beyrûtî, 2007.

Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2017.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *el-Câmi'u'l-a'zam fi esmâ-i nebiyyine'l-muazzam*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 9b-55b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *Cem'u Esmâillâhi'l-hüsna*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 8b-9a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *el-Maksadü'l-esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-hüsna*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 1b-8a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *Risâletün mevsûmetün bi Temyüzî'l-fâdil anî'l-mefdûl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 57b-62b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedir*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 63b-170b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud b. Salih. *Ta'likatün fi Beyâni esmâ-i hayri'l-halkiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 144641, 55b-57b.

Yavuz, Salih Sabri. "Fahreddin er-Râzî'ye Göre Epistemolojik ve İtikadî Açından Ahad Haber ve Kritiği". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2004), 149-161.

Yavuz, Salih Sabri. "Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in "Efdaliyyetu Muhammed" Risalesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 147-185.